

*Моклиця Марія,
доктор філологічних наук, професор,
Волинський національний університет
імені Лесі Українки,
moklytsja@gmail.com*

МІФОЛОГІЗАЦІЯ ПОСТАТІ ШЕВЧЕНКА У ДІЯЛЬНОСТІ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ

Останні два-три десятиліття в історії національної рецепції Шевченка – це, по суті справи, процес деміфологізації, хоча відбувався він, як не парадоксально, під гаслом міфу (згадаймо праці, які започаткували цей процес: «Шевченко як міфотворець» Г. Грабовича, «Шевченків міф України» О. Забужко). Диспутанти 1990-х років залишились при своїх позиціях, при цьому усі чудово знали, як міфологізувався Шевченко ще при житті. Але це сприймалось як інша історія, стосовна виключно рецепції Шевченка не надто освіченими людьми. Насправді міфологізація Шевченка відбувалась різними шляхами і творилась переважно українською інтелігенцією. А от вже поширення міфу про Шевченка, аж до його повністю казкових складників – наступна сходинка у розбудові міфу. Після цього стає можливим входження постаті поета в національну ментальність, навіть у генетичну пам'ять. Лише міфи здатні творити такі дива.

Освічені просвітяни початку ХХ століття прикрашали портрети Шевченка рушниками і вінками, натхненно співали пісні на слова Кобзаря, здійснювали святобліві паломництва до могили Поета, відзначали щороку дні його народження і смерті. Пізніше, в радянські часи, все це поступово стало фальшивим, наповненим ідеологічним змістом, який витравлював із образу поета усі надто національні риси. У часи незалежності таке «просвітянство» відгонило тим самим провінціалізмом, хуторянством, супроти якого виступили модерністи і неокласики 1920-х років. Тому деміфологізація радянського міфу про Шевченка була неминучою, і парадоксальним чином вона відбулась внаслідок перемикання суспільної опції: до розуміння, що міф – це зло, якщо затвердіє і стане стереотипом, але міф – це також чарівний код, який збереже в національній пам'яті інформацію, вилучену із усіх інших джерел. Біблія –

Великий Код, як ствердив Н. Фрай, бо завдяки численним міфам увійшла в ментальність народів.

Послухаймо ці слова: «Його книжечка «Кобзарь» першого видання, що вийшла в 1847 році, була неначе метеором, що впав посеред «приспаної» України. «Огню іскра великого», що ледви-ледви тліла там, zostавшись від огнища давнішого життя, спалахнула од імпету Кобзарєвого слова і розгорілася. Не один «перевертєнь» спогадав, чий він син, чий нащадок. Навіть ті українці, що могли налічити в своєму велико-панському роді вже скілька поколінь перевертнів, спогадали минуле і слухали в своєму товаристві палкого співця України. Озвалося навіть каміння: великі пани, Галагани, Катериничі, Лизогуби, графи Кочубеї, князі Рєпіни, – кликали, вітали в гостині у себе автора «Кабзаря». Українське слово загостило в пишні палати, пропікало московську полуду» [3, с. 2]. Такі слова промовляла Олена Пчілка 1917 року у колись гетьманському місті Гадячі, зросійщеному і позбавленому національної пам'яті. Це творення міфу.

Я отримала можливість з перших рук пізнати просвітянську міфотворчість навколо Шевченка, познайомившись з публіцистикою і літературною критикою Олени Пчілки на сторінках часопису «Рідний Край», україномовного, україноцентричного і націоналістичного видання, яке понад 10 років, з 1906 по 1918 рік просвітлювало уми українців, закладало в душу міфи про давню минувшину і її справжніх героїв.

Шевченкіана Олени Пчілки – це чималий томик текстів різного жанру. Не минало жодного березня за всі роки, коли вона була редакторкою, без номерів, повністю присвячених Шевченку. Це були ґрунтовні наукові розправи і короткі емоційні промови, які виголошувались при поважному товаристві на зборах Українського клубу чи Наукового товариства імені Т.Г. Шевченка в Києві, на урочистостях, влаштованих київською, або, пізніше, гадяцькою «Просвітою», белетризовані оповіді про поїздки в Канів на Тарасову гору, з докладним описом хати-музею, рецензії на книги, присвячені Шевченку, інформація про всенародний збір коштів на пам'ятник Шевченкові, про хід справ з проектами

пам'ятника та вибором місця для нього, тощо, тощо. Кожна урочистість, пов'язана з визвольною боротьбою 1917 року, – це насамперед неймовірне за масштабами залучення мистецтв і талантів вшанування Шевченка.

Популяризація імені Шевченка почалася з перших кроків літературної діяльності Олени Пчілки. За словами Іскорко-Гнатенко, вона «У київській газеті “Труд” (1882, № 25, 3 березня) друкує замітку “Пам'ять о Шевченке (Письмо з Волини)”, у якій висловлює надію на побудову в Києві пам'ятника поету та відкриття народної школи його імені» [1, с. 38]. Звідтоді бажання побачити у Києві пам'ятник Шевченкові стало свого роду ідеєю-фікс, пристрасною, місією, символом для місця-осердя українського світу. Навколо пам'ятника і пов'язаних з іменем Шевченка урочистостей у Києві завжди нуртувало життя, загострювалась протидія «чорних хмар», ворожої до українства московщини. Олена Пчілка – експресивний літописець процесу канонізації Шевченка, а також виконавиця головної ролі: з його допомогою закладала на початку ХХ століття фундамент свідомого націоналізму. Власне, з аргументованої подачі Олени Пчілки, націоналістом номер один української історії був саме Шевченко. «Ніхто не скаже, що Шевченко був космополіт, інтернаціонал; ні, занадто рішучо, виключно брентить в його творах, що він був сутий *націоналіст*, прихильник України – перше всього» [3, с. 2].

Олена Пчілка не втомлювалася пояснювати, чому російська ворожнеча проти українського поета виявляла себе у ставленні навіть передових соціалістів. «Коли стало звісно, що Шевченка, вже тоді відомого поета українського, спостигла така тяжка доля, як заслання, за його вільне слово, – Білінський писав про се Анненкову: «Вѣра творить людей изъ ословъ и дубинь, она можетъ сдѣлать и изъ Шевченки мученика за свободу, но здравый разумъ долженъ видѣть въ Шевченкѣ осла, дурака и пошлеца». <...> Трудно спершу зрозуміти таку ворожість – навіть ліберальнішої російської критики до української літератури взагалі; однак, розміркувавши, можливо зрозуміти...» [2, с. 6].

Міфологізація Шевченка, попри її вихолощення у радянські часи, зіграла в історії української незалежності роль, яку важко переоцінити. Міф про

Шевченка у своєму поширенні не мав перепон, просочувався в кожен щілину суспільного життя і оберігав національність чи не на генетичному рівні. Олена Пчілка – донька свого часу – раціоналістка й реалістка, яка змагалась з усілякими романтичними ілюзіями і сентиментами. Але щодо Шевченка вона не шкодувала ні емоцій, ні піднесеної риторики. Поширювала знання про поета, аналізувала твори, але насамперед намагалась впливати на емоції. Як ніхто, була свідомою, навіть це робить. Просвітянський міф про Шевченка пережив тоталітарні часи українофобії і все-таки розбудив численні душі «перевертнів», зробив із покоління хохлів – українців. «Т. Шевченко є наш дорогий скарб, є коштовний самоцвіт український. Але й самоцвіт повстає від таких чи інших ґрунтових умов, що його породили; <...> власне сей куток, рідна йому Київщина, була тим колом, де буяло колишнє наше життя історичне, де люде затято боролись, – де досі існують ті назви: «Козацький шлях», «Гетьманський перевіз», «Гайдамацький байрак»» [2, с. 2]. Олена Пчілка таким чином витягувала разом із Шевченковим міфом ним же створений міф про гетьманське героїчне минуле. Чудово знаючи історію, при кожній нагоді нагадувала її і скріплювала цитатами із Шевченка. Цитат – безліч у статтях і есеях на різні теми, в епіграфах і висновках. Послання «І мертвим, і живим...», здається, процитоване усе повністю, з пам'яті, багато разів. Читаючи Олену Пчілку, переконуєшся: нема істини, яку б Шевченко не благословив, укладаючи для нащадків свій історичний міф. А Оленка Пчілка мовить про «український національний скарб», тобто про самого Шевченка, великий код нації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Іскорко-Гнатенко В. Сторінками київського життя Олени Пчілки (До 170-річчя від дня народження). *Слово і час*. 1919. № 7. С. 38.
2. Олена Пчілка. Український національний скарб. *Рідний Край*. 1912. № 3. с. 2-6.
3. Олена Пчілка. Шевченковий заповіт. (Говорено на святі гадяцької «Просвіти»). Газета Гадяцького земства. 1917. № 55. С. 2-3.